

МИХАЙЛО ПАВЛИК І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Роз'єднаність українських земель, перебування їх у складі кількох держав були болючими для українства. У широкому розумінні українське національне питання існувало як проблема соборності українських земель і створення незалежної Української держави. Основні тенденції розвитку українського питання осмислювалися і М. Павликом - відомим громадсько-політичним діячем, лідером Української радикальної партії.

Ключові слова: українське питання, соборність, незалежність, національне відродження, радикальна партія, лібералізм, москвофіли, народовці, марксизм, Галичина.

Життя і творчість Михайла Павлика для наших сучасників цікаві ще й тим, що в його творах багато уваги приділяється українському національному питанню. Про осмислення та дослідження М. Павликом цієї проблематики писали Я. Грицак, В. Смолій, О. Реєнт, М. Кугутяк, О. Добржанський, П. Шкраб'юк А.Круглашов, І. Бегей, Ю. Михальський, І. Чорновол та ін.

Поряд з цим погляди М. Павлика на українське національне питання вимагають до себе уваги дослідників. Адже українське національне питання накладало помітний відбиток на внутрішньо-політичні відносини в цілому ряді країн. Прагнення українців до возз'єднання українських земель і створення незалежної української держави неминуче поставало з усією гостротою у відносинах між українцями з одного боку і поляками, австрійцями, росіянами, угорцями з іншого. А тому те, що відбувалось в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Австро-Угорщині, основні тенденції розвитку українського питання і напрямки їх осмислення представниками українського національного відродження, важливі для сьогодення.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати вплив М. Драгоманова, І. Франка, інших чільних діячів українського національного відродження на бачення М. Павликом українського питання. Також важливо показати еволюцію поглядів одного з лідерів Української радикальної партії, яка першою з українських партій проголосила у своїй програмі необхідність здобуття незалежності. Важливими є думки М. Павлика про соборність українських земель.

Питання взаємозв'язку національних прав людини з іншими її правами та свободами є тим істотним доповненням західних ліберальних учень, яке зробив М. Драгоманов. Він довів, що не може бути вільною людиною, коли пригнічується її народ. Не відкидаючи значення та ролі соціальних прав, він застерігав від ілюзії, що вирішення соціальних проблем автоматично приведе і до вирішення національних, як це твердили прихильники марксизму. В одному з листів до М. Павлика Драгоманов зауважив: оцінювати національні проблеми з позицій соціально-економічних – “це все рівно, що міряти поле літрами” [3, с. 34]. В листі до М. Павлика від 2 листопада 1888 р. М. Драгоманов підкреслив і значення політичної самостійності: “Бо дитиною треба бути, щоб не бачити, що без політичної вольности, та ще з автономією, якої бажають земці, – все українофільство в Росії зостанеться археологією, а політика його крутіством...” [22, с. 270].

Аналізуючи досвід стосунків П. Куліша з поляками, М. Павлик згодом зауважив, що П. Куліш “належить до тих українських патріотів, котрі ждуть спасення від вищого слова, або від якоїсь вищої сили, взагалі з боку, а не від самого українського народу” [15, с. 220]. Не ідеалізував М. Павлик і рівня загальної культури Росії. В листі до П. Куліша він писав: “ Ви ж покладаєтесь на культуру, а вона ж куди інша в Західній

Європі, ніж у Росії, де вона ще дуже слаба!” [6, с. 172].

У праці “Народний рух Австро-Угорських Русинів”, яку М. Павлик написав на прохання українських емігрантів і видав 1896 р., він заявляє, що між русинами слов’янофільський рух проявився найперше та найяскравіше в Наддніпрянській Україні, бо там народ закріпощений був остаточно, аж у кілька сот років після Галичини, – саме перед французькою революцією. М. Павлик пише, що перед тим українські русини під проводом своїх козаків, не давалися польським панам, і навіть повставали проти них за Хмельницького у XVII ст., і ще навіть у кінці XVIII-го ст. Причиною виступів він називає те, що “на Україні до року 1775 було гніздо русько-української волі – Запорозька Січ. Там збиралися найвидатніші русини, що не хотіли панщини, і відти вони розходилися по всій Україні, бунтували увесь русько-український народ против Польщі. Отже, думки, подібні до думок французької революції, – думки про рівність усіх людей, ще в кінці XVIII-го і в початках XIX-го століття самі з себе були розширені межі руськими селянами на Україні” [16, с. 10–11].

Також у цій праці М. Павлик зазначає: “Сто двадцять п’ять років тому сталося русинам велике національне лихо: розірвано Галичину з Україною. Найбільша частина русинів – українці лишилась під Росією, а нас Галичан загорнено під Австрію” [16, с. 4]. Далі М. Павлик відзначає, що “хоч Галицькі Русини опинилися в Австрії під одним дахом з Буковинськими та й Угорськими Русинами, та з того не вийшло межі нами спільності, бо стіни межі нашими домівками були надто грубі, грубші, ніж кордонна стіна від Росії”. А порівнюючи дві імперії, він стверджуватиме: “Ми опинилися нібито в більш освіченій і вільнішій державі, а проте національно ми опинилися в тюрмі і ясне проміння національної свідомості і спільності падало в наше австрійське віконце завше з України, хоть вона й була поневолена політично” [16, с. 4]. Тут думка М. Павлика подібна до тієї, яку висловив Осип Маковей: “Дуже важний ще вплив українців на розвій австрійської Русі особливо від 1861 р., а особливо від заложення товариства імені Шевченка і діяльності Драгоманова в Галичині. Українці були для нас доставцями не лише літературного матеріалу або грошей, але хоч самі живуть далше від Заходу, ніж ми, вони ширили тоді в нас західні поступові погляди. З того боку їх заслуга для Австрійської Русі велика” [10, с. 192].

Характеризує М. Павлик у вищезгаданій праці й неоднозначну політику офіційного Відня: “Австрійський уряд, загорнувши Галичину, знав добре, що нажив собі ворогів у поляках і спольщених русинах, котрі думали відібрати Галичину від “Лютого Німця” назад до Польщі. Окрім того Австрія боялася й Росії з її шизмою, чи то православієм. Через те австрійський цісар мусили старатися привернути до себе русинів і піднести їх проти Поляків і Москалів” [16, с. 5].

Київські науковці В. Андрущенко та М. Михальченко, говорячи про М. Драгоманова, називають М. Павлика серед тих мислителів, які незважаючи на досить відчутну розбіжність поглядів на перспективи вирішення української народної справи, “були єдині в розумінні глибинної суті (ідеології) цього процесу – ідеї національного відродження України, як самостійної і незалежної держави та ідеї соціальної злагоди різних верств населення, як необхідної передумови вирішення соціальних проблем мирним шляхом – парламентськими реформами, засобами науки, освіти, культури” [4, с. 251].

Можна відзначити внесок М. Павлика в розробку і практичну реалізацію теорії соборності (всеукраїнства). Хоч саме палка прихильність до цієї ідеї ніе так контрастно висвітлювала на певному етапі його державницькі прагнення до самостійності. Констатуємо, що в дослідженнях з історії, підручниках і посібниках, які побачили світ останнім часом, звертається увага на те, що саме радикальна партія чітко сформувала у своїй програмі ідею соборності. Прихильність до неї радикали підтвердили уже після

смерті М. Павлика, в часи ЗУНР – 1918 – 1919 рр.

Історик П. Шкраб'юк назвав М. Павлика спадкоємцем ідей “Руської трійці!” [32, с. 91]. 24 червня 1876 р. на вечорі пам'яті М. Шашкевича М. Павлик виступив з доповіддю “Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині” і закликав молодь іти в народ, пробуджувати, відстоювати його права. Важливими були думки про соборність усіх українських земель, новий майбутній справедливий лад, де всі стануть рівними. Отже, ще далеко до ідеї самостійництва М. Павлик висловив ідею всеукраїнськості (соборності). Всеукраїнськість перекликається у Павлика з ідеєю волі і рівності. Зокрема, він говорить: “Етнографічна праця покаже нам, що Галичина та Україна – одно: вона зможе українську літературу через те, що наша література при гарячій нашій роботі стане не бавком (незабаром – В. К.) реальною, живою, вона викличе і у нас, як вже викликала на Україні, тисячі поборників народного діла, вона піднесе їм тут і там люд, проти думки котрого нічого злого не устоїть, а все піде до волі, до рівності кожного на землі...” [20, с. 321].

Михайло Павлик писав, що “перед варшавським повстанням, 1829 р. приїхали до Львова Маркіян Шашкевич та Іван Вагилевич. Маркіян Шашкевич пильно стежив тоді за всіма тодішніми письменськими й повстанськими рухами, і вже в 1831 р. загадав велике для руського народу діло. Він познайомився з Яковом Головацьким, – що теж займався слов'янськими справами і ще в гімназії записував руські народні пісні – і заявив йому, що він Русин, що молодіжці руській треба заснувати таємне товариство, вправлятися в руській народній мові, заводити її в розмовах серед руської інтелігенції, підняти руський народний дух, просвіщати нарід і завести в Галичині руське письменство в мужицькій мові – по приміру українців”. За версією М. Павлика саме Я. Головацький познайомив М. Шашкевича з Іваном Вагилевичем, і “вони всі три до того стали нерозлучні, що товариші прозвали їх “русською трійцею”. Їх М. Павлик називає “першими спасителями руської народності в Галичині” [16, с. 12–13]. Пізніше М. Павлик, високо оцінюючи Я. Головацького як одного із зачинателів українського слов'янознавства, говорячи про відхід Головацького від зацікавлень юнацьких літ, вказував на більш негативний, ніж позитивний вплив “погодінської колонії” на вченого (має на увазі пізніший перехід Я. Головацького на москвофільські позиції – В. К.) [30, с. 127].

М. Павлик у статті “Друкований лист до всіх русинів в Галичині” писав про те, що мало хто з галичан надіється на щирість і поміч від московського царя, уряду і їх шпигунів, котрі так довго неволили людську думку, слово і робітних людей. Поряд з цим, на думку М. Павлика, “робітний люд і правдиві московські вчені не тільки що нічого не винні українцям в Росії й Австрії, а напроці того, навіть багато стали і можуть ще стати у пригоді і одним, і другим” [14, с. 323]. Ці слова написані М. Павликом ще у 1880 р.

Найстрашнішого духовного спустошення українці зазнали за час бездержавності. За ці останні кілька сторіч в українській самосвідомості глибоко закріпилися комплекси рабства і меншовартості. Ці комплекси, які стали негативними властивостями української психіки, мають і сьогодні виразні обриси. М. Павлик у статті “Причинок до історії історичної Польщі” виступив проти великодержавного шовінізму. Він запропонував шляхи вирішення гострих національних проблем, які полягали в досягненні повної рівноправності недержавних націй з державними, можливості політичної самореалізації кожної з них, соціального та інтелектуального визволення. А поки цього немає М. Павлик закликав вести пропаганду визвольних ідей усіма мовами, вважаючи це найефективнішим засобом пропаганди цих ідей в гущі народів Східної Європи [25 – 1883 – № 6].

М. Павлик, звертаючись до П. Куліша, зазначав: “Ви берете за зле українським

історикам, що вони стоять на боці козацтва і селян, та твердите, що тим ті історики вивертають історичну правду, виказують історичну пристрасть до певних верстов. Я готов признати Вам, що се потрохи правда, та чи се резон для Вас лягти ті верстви та прихильників їх у користь інших верстов, котрих кривда над селянством була тим більша, що вони були світліші? Чи се у Вас не пристрасть історична? Чи се не тенденційне розуміння історії? Чи се не великопанська отрута – польська й російська?” [6, с. 338]. Тема єднання української інтелігенції та народу, “засипання рову” між ними, викопаного за століття національного поневолення, була однією з актуальних в українській публіцистиці та літературі кінця XIX ст. (І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, С. Єфремов, І. Франко та ін.). Серед інших як бачимо і Михайло Павлик. Щирі прихильники народу повинні на думку М. Павлика “з усієї душі, з усіх сил старатися, щоби весь руський розвій повернути на дорогу суспільної справедливості, поспільного добра й просвіти, заводячи серед поспільства гуртове господарство й гуртову організацію взагалі. Двигнення ж простонароддя на ступінь людського життя та вселюдської культури – се не звуження наших заходів, не пониження всього вищого: се, власне, розширення і поглиблення вселюдських ідеалів, се щось найвищого, що наша інтелігенція могла би зробити” [17, с. 314]. Треба сказати, що в конкретних випадках “засипати цей рів” Михайлу Павлику і його соратникам було дуже складно (особливо на перших порах).

А ще в дискусії з П. Кулішем народилися такі слова М. Павлика: “Я підписуюся обома руками за безоглядне шукання всякої правди, а тим більше історичної – та тільки чи Ви робите це об’єктивно, безпристрастно? Чи відома та міра, якою Ви мірите у нас історичну правду? Чи вірні висновки, які Ви робите з нашої історії та найновішого українського руху, а головне – чи міцні ті підвалини, які Ви раді покласти на дальший розвиток українського народу” [6, с. 186]. Видатний український історик і політолог Іван Лисяк-Рудницький вказує, що до самостійницького руху шлях лежить через еволюцію активної національної свідомості і приводить як приклад Україну XIX ст. [27, с. 12]. Відомий історик О. Шульгін писав: “Історичні обставини склалися так, що український націоналізм розвивався з соціалістично-народницьких настроїв інтелігенції” [36].

Михайло Іванович Павлик пройшов через еволюцію активної національної свідомості до самостійницького руху. Тому еволюція його поглядів від москвофільства, народовства до самостійництва є досить важливою для всіх, хто цікавиться політологічною думкою. Важливий і підсумок дискусії М. Павлика з П. Кулішем – вони домовились не говорити багато про те, як було з нашою історією, а говорити більше про те, “яку далі робити у нас історію, – як працювати для двигнення народу з його упадку...” [6, с. 192]. Вихідці з Наддніпрянщини П. Куліш і Галичини М. Павлик не лише дотримувались надалі такого підходу, а й всіляко допомагали один одному, між ними встановилися дружні стосунки, що засвідчує переписка.

Михайло Драгоманов, який у свій час працював над ідеєю створення всеслов’янської радикальної партії, коли зрозумів ілюзорність цих планів розробив план створення мережі взаємодіючих прогресивних політичних організацій діячів народів Східної Європи. М. Павлик був одним з тих хто мав ініціювати створення такої організації. Соратник М. Павлика і М. Драгоманова С. Подолинський планував видавати журнал “Слов’янська громада”, метою якого було об’єднання демократичних діячів слов’янських країн [31, с. 720].

Тому коли М. Драгоманов приходив до визнання політичних проєктів на основі “слов’янської ідеї” невідповідаючими потребам українського руху, вимогам часу і обставинам політичного розвитку народів Східної Європи, М. Павлик знову опиняється в епіцентрі подій. Мова йде про колективну програму “Громади” підписану

М. Драгомановим, М. Павликом і С. Подолинським, у якій кінцевою метою національного руху українців проголошується здобуття: “Повної самостійності для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні”.

Після того як М. Павликом та іншими українцями зацікавилися австрійські військові кола він повідомляв М. Драгоманова, що з ним кокетують “військові сфери”, які пропонують йому гроші на газету. М. Павлик погодився, але поставив перед ними низку умов: відставка уряду Е. Таффе, намісника Галичини К. Бадені і багатьох старост. Він писав М. Драгоманову: “Головна ціль їх (буцім-то) притягнути Україну до Австрії. Я сказав, що це може бути тільки тоді, коли українці побачать повну волю австро-угорських русинів, тоді се буде мати великий моральний вплив на Україну, а радше на Росію, котра тоді й мусить скорше дістати політичну волю. Про те ж, – сказав я, – щоби Україна належала політично до Австрії, ніщо й розказувати: нехай по перше Австрія заспокоїть русинів, а не сягає по далеке. Зрештою ставлено мені щодо Росії реальні варунки, на котрі я звісно пристати не міг... вони ще прийдуть до мене, бо починають розуміти, що перед можливою війною з Росією їм слід попустити трохи крайньому напрямкові руському. Коли дадуть підмогу на “Народ”, то візьму, а робити буду своє для народу” [22, с. 1–2].

Не можна не погодитись з С. Пінчуком, який пише: “Історичну кривду, заподіяну нашому народові, розуміли видатні мислителі, діячі науки, літератури та мистецтва. З її розуміння виріс Шевченко. Вона не залишалася поза увагою чесних і гуманних представників громадської думки інших народів”. Вищезгаданий автор наводить слова О. Герцена: “Україна, добровільно приєднавшись до Росії, обумовила собі значні права. Цар Олексій поклявся їх дотримуватись. Петро I під приводом зради Мазепи залишив від цих привілеїв саму тільки тінь, а Єлизавета та Катерина запровадили в ній кріпосне право. Бідна країна протестувала, але як вона могла відпертися від фатальної лавини, котра котилася з півночі до Чорного моря і покривала все, що мало руське ймення, одним і тим же саваном одного й того ж поневолення. Україна зазнає тієї ж долі, що Новгород та Псков, але набагато повніше” [24, с. 63]. Не випадково М. Павлик писав у листі до Л. Драгоманової, що “із книжок лише Герцен рятував мене в лиху годину” [22, т. 3, с. 476].

М. Драгоманов писав про цей час: “Поряд з тим розмова про українську справу виноситься перед європейську публіку, де справа та ставиться в зв’язку з великими всесвітніми справами політичними, соціальними й культурними. Появляються статті про Україну в журналах італійських, французьких, англійських, переклади на сербське, польське, статті українців (Драгоманова, Подолинського, Павлика)...” [8, с. 460]

І. Чорновол пише: “Потрібно зауважити, що самі учасники соціалістичних процесів 1876 – 1880 рр. насамперед І. Франко, в першій половині 80-х все більше уваги приділяли національно-політичній проблематиці і поступово еволюціонували від соціалізму до націоналізму. І навіть найслухняніший послідовник М. Драгоманова М. Павлик писав своєму вчителю у жовтні 1884 р. про своє рішення не відділятися різко від загального теперішнього українського руху в Галичині, а навпроти того працювати серед того гурту” [22, т. 4, с. 276–277].

З метою помирити “молодих” із “старими” та вказати на спільного противника москвофільство М. Павлик публікує свою статтю “Москвофільство і українофільство серед руського люду Галичини й Буковини”. М. Павлик підійшов до проблеми національної ідентичності галицьких і буковинських русинів об’єктивно і спробував пояснити її складність історичного розвитку цих земель. В цій статті М. Павлик вказав і на погрішності політики народовців, що викликало обурення з боку останніх. Як пояснив М. Павлик М. Драгоманову його причиною було те, що він “признав за

Наумовичем заслуги коло народної освіти й талант; що не дуже високо поставив Володимира Барвінського, піднісши натомість Франка, а найважніше, що сказав, що рух галицької молодіжи 1875–1880 рр. мав рішучий вплив й на реорганізацію тут українофілів” [22, т. 4, с. 308]. І. Чорновіл висловлює думку про те, що й тоді ще народовці не бажали трактувати “молодших” І. Франка й М. Павлика за рівних собі. Основний же закид полягав у тому, що стаття виходить на користь москвофілів [33, с. 49]. Після того як І. Франко став на захист статті М. Павлика, народовці накинулися й на нього [31, т. 43, с. 442–447]. Через це М. Павлик та І. Франко змушені були покинути всі існуючі народовські інституції.

Саме влітку 1885 р., коли остаточно кристалізується ідея перетворення Галичини в український П’ємонт і у Львів прибуває В. Антонович, М. Павлик у листі до М. Драгоманова від 5 липня радить йому неодмінно зустрітися з Антоновичем, бо на Україні ситуація змінилася в “головнім”. Певно: в тім, – пише він у примітці, – що тоді українці – прихильники Антоновича задумали були відірватися від Росії в осібну державу, а не добиватися політичної волі в зв’язи з Росією, – як радив Драгоманов” [22, т. 4, с. 431]. Повідомлення М. Павлика підтверджує лист В. Антоновича до М. Драгоманова від 8 вересня 1885 р. в якому він писав: “... я і більшість знайомих моїх маємо надії на здійснення федералізму південно-західно-слов’янського, ніж російського, і що таку форму вважали б більш бажаною” [34, с. 53].

Саме в час приїзду В. Антоновича, який бажав пом’якшити взаємовідносини між Києвом і Львовом, а також між поляками і українцями, відносини М. Павлика, І. Франка з “народовцями” та москвофілами досягають найбільшого напруження. М. Павлика, а згодом І. Франка, який вступився за нього витіснили з усіх журналів і газет [33, с. 294]. І знову, як і раніше, причина – тісні зв’язки з М. Драгомановим.

М. Павлик писав про “справу Дегена”: “Дивним дивом, слідство проти нас пішло якраз за конисьчину, тобто за відірвання України від Росії + відірвання Галичини від Австрії... Я це діло добре знаю, бо сам був посередником і між поляками, і між русинами” [22, т. 5, с. 403–405].

Іван Франко у статті “З остатніх десятиліть ХІХ в.” (1901) згадував: “Поляки попробували порозумітися з українцями. Переговори велися в Києві. Але більшість українців втягнених у ті переговори, відсунулися; до порозуміння з поляками дійшла тільки невеличка групка, до якої належав і Кониський. Досить, що весени 1888 р. Кониський приїхав до Львова з планами видавати газету і згрупувати коло неї всякі можливі елементи. У Львові запросив до співробітництва мене й Павлика, а також, що нас усіх здивувало – Драгоманова, який конче мав написати програмову статтю. Розуміється, ані передо мною, ані перед Павликом Кониський не звірювався з того, що на нову газету гроші дають поляки... Швидко, однак, ми завважили, що справа якась нечиста. Павлик відразу відмовив співробітництва; написану Драгомановим програмову статтю опубліковано без його підпису, як редакційну...” [32, с.369]. Осип Маковей, якого теж допитували у цій справі, пізніше у автобіографії напише: “Вийшов скандал, про котрий потім в Росії багато писалось. А я тоді перший раз придивився ближче справедливості” [10, с. 74–75].

Михайло Драгоманов, який у партійній структуризації в Галичині та Буковині бачив необхідну запоруку процесу загальнонаціональної консолідації писав у одному з листів до М. Павлика 1890 р.: “В тому, що я писав про згоду руських сторонництв (партій – В.К.) було більше про те, щоб ті сторонництва покинули незгоду з powodu справ формальних, як правопись, або далеких, як панрусизм, а “окрім того, щоб покинули нечесні способи боротьби – доноси, клевети й т.і. Позитивної ж згоди я бажав між такими членами теперішніх партій, котрі способні витворити зовсім нову партію–прогресивно-демократичну, котра як витвориться, то не може бути в згоді з

консерваторами і реакціонерами, а й не може не підняти гніву цих останніх” [22, т. 6, с. 23].

Михайло Павлик виступає проти угоди, що дістала назву “нової ери”. Він попереджує: “... поки народовство не зірве з новою ерою, доти на нього падатимуть чимраз більш невдачі”. “Нову еру” з національної точки зору критикував віденський осередок радикальної партії. В середовищі студентського товариства “Січ” була дуже популярна теорія “державного права руського народу”, автором якої був В. Будзиновський. Він пропонував добиватися державного самовизначення галицьких русинів у складі Австро-Угорської імперії. З метою реалізації цієї програми русини повинні б увійти в контакт з молодочехами та іншими слов’янами і врешті решт перетворити Австро-Угорщину в національно-федеративну державу. З його точки зору, програма Ю. Романчука була шкідлива насамперед тому, що визнаючи віденський централізм, вона опонувала федералістській ідеї. За ці погляди М. Павлик назвав “січовиків” “націонал-радикалами”. В решті зміст критики угоди “січовиками” співпадав з офіційною лінією радикальної партії.

Ставленням радикалів до угоди був прикро вражений В. Антонович. Саме в них він вбачав своїх найближчих союзників у Галичині, тому не чекав такої різкої опозиції політиці “українізації” Галичини. Пізніше він говорив Т. Окуневському, що йому байдуже, чи пропагує журнал “Народ” соціалізм, чи ні, але доки “буде кокетувати з москальофілами” його редакція, він перешкоджатиме цьому з усіх сил [34, с. 132].

М. Павлик відповідає на звинувачення “Діла” про москвофільство радикалів. Він пише: “Про нашу тотожність з москвофілами скажемо, що сій брехні перечать всі наші змагання, а остатнім часом ще той факт, що, власне, під нашим впливом москвофільська партія очевидячки розпадається на “старе” й “молоде” покоління” [21, с. 330]. Думка про зближення з москвофілами не подобається окремим соратникам М. Павлика. Однак порозуміння москвофілів з радикалами більшість обох партій сприймала позитивно. М. Павлик започатковує в “Народі” серію публікацій “Нова еволюція серед москвофілів”. І. Чорновол пише: “Наприкінці 1891 р. москвофілам вдалося розгорнути могутню кампанію протесту проти “нової ери”. 24 грудня москвофільське віче в Бродах затвердило резолюцію стосовно “нової ери” коломийського віча (між іншим, на пропозицію невсипущого М. Павлика)” [33, с. 190–191].

Ініціативу до угоди подали коломийські радикали, які 4 січня вирішили скликати 2 лютого нараду представників усіх руських партій. На запрошеннях, які вони розсилали, стояли підписи І. Гарасимовича, С. Даниловича, М. Павлика та І. Франка. Загравання з москвофілами не подобалося і М. Драгоманову. Він застерігав М. Павлика перед “авансами” на їхню адресу, тим більше, що, на його думку, москвофільське поступовство було неможливе [22, т. 8, с. 99–100]. Прихильник М. Драгоманова і меценат “Народу” М. Ковалевський теж заявив Т. Окуневському, який в цей час був у Києві, щоб речень про те що “кожна інтелігентна людина в Галичині повинна знати російську літературу” більше в “Народі” не було” [23, с. 159–163].

Примирити радикалів з народовцями спробував В. Антонович, який для цього прибув до Галичини. Радикали при зустрічах з ним намагалися відмовчуватися і в полеміку не вступали. Гостро допик В. Антонович при одній із зустрічей М. Павлика, запитавши, чи бува не зустрінеться він у його домі з відомим редактором москвофільських часописів Й. Марковим [34, с. 161]. Переконати радикалів у корисності угоди з поляками В. Антоновичу так і не вдалося [34, с. 187].

Врешті решт угоді з москвофілами почав опонувати й сам М. Павлик. Його як і інших радикалів не влаштовував задум створити керівний надпартійний орган та особливий наголос на національному питанні. Як писав він І. Франкові “коаліція не

фузія, програма політично-соціальна без етнографії і конфесії” [22, т. 8, с. 69]. З цим не погоджувався І. Франко. На його думку головне програма, а не угода. Не бажаючи шкодити угодній акції, він заявив М. Павликові, що в угодній комісії він репрезентує не партію, а самого себе [22, т. 8, с. 62–63]. Однак М. Павлик наполягав на своєму і Франко вийшов з її складу одночасно подавши у відставку з посади голови Коломийського радикального товариства “Народна воля”. І. Чорновол висловив думку, що можливо така рішучість М. Павлика пояснюється тим, що організатори не запросили його на з’їзд 19 березня [34, с. 203]. Після виходу представників радикалів з уговою комісії зміст угоди значно вихолостився, а призначений на 15 травня другий з’їзд руських партій так і не відбувся.

Ставлення М. Павлика до цього процесу засвідчує його лист у Лондон від 29 грудня 1894 р. із Львова: “Високоповажні товариші! Спасибі за те, що прислали відпис творів д. Новіцких, та їх зараз опублікував брошуркою. Піднявся тут страшенний гвалт – москвофіли казали, що то неправда, та тут надійшов листок Ваш. Чи не знаєте Ви, бува, хто той агент Новіцкого у Галичині і взагалі про відносини його з Галичанами. Бо тепер як раз найкраща нагода розбити москвофільську партію, – головну опору реакційної Росії у нас, – або і зовсім знищити її, а вселити нашу радикальну. Прошу і надалі подібні звістки передавати нам. Адресуйте на моє ім’я, бо вони тут роблять більше враження, – звісно, під боком Росії” [1, арк. 1–2].

У 1885 р. у Львівській рільничій школі в Дублянах було створено підрозділ “Союзу польської молоді” відомий під назвою “польсько-литовсько-білорусько-українського братства (подібну федеративну форму мав і його київський осередок). Важливу роль в організації гуртка в Дублянах відіграли М. Павлик та І. Франко. Кожний з них написав власний проект статуту організації, а І. Франко навіть вислав власний проект для схвалення В. Антоновичу. Дублянський підрозділ “Союзу польської молоді” проіснував до 1890 р., коли його розгромила поліція [35, с. 78–83]. Після того як у 1887 р. зав’язалися стосунки між відомим діячем польського “людового” руху Болеславом Вислоухом та І. Франком з метою організації польсько-українського демократичного товариства для оборони селянських прав, Михайло Павлик теж порозумівся з “Національно-соціалістичною гміною”, яка прагнула до відбудови польської держави в межах “добровільного тяжіння”. Однак це “добровільне тяжіння” не сподобалося М. Драгоманову, тому І. Франко і М. Павлик відмовилися від співпраці з цією організацією.

Значний вплив мала критика угоди з якою виступив посол Костянтин Телішевський. Наприкінці 1891 р. з’явилася брошура “Прибудь розум – щастя буде! Розмова русина з Турчанського повіту з послом К. Телішевським в справі угоди”, яку видав М. Павлик. На думку К. Телішевського, єдина поступка русинам за весь 1891 р. – це вибори. Брошура М. Павлика була серйозним попередженням для зацікавлених в угоді сторін, показуючи, наскільки актуальним стає питання реальних наслідків політики “нової ери” [33, с. 167].

Леся Українка в листі до брата М. Косача називає радикальну партію “чисто автономічною, яка має ідеалом незалежне становище Венгрії” [28, с. 246]. М. Павлик, І. Франко разом з Лесею Українкою, Осипом Маковеєм, з метою консолідації літературних сил східних і західних українських земель заявили про бажання провести з’їзд українських письменників під час Краєвої виставки 1894 р. у Львові [10, с. 33]. Ідею не підтримали.

Виступаючи 16 грудня 1894 р. на народному вічі у Львові М. Павлик заявляє: “Ми, галицькі русини, ведучи політику, мусимо все оглядатися на своїх братів у Росії, бо там нас найбільше. Так і роблять наші партії, причому одні ідуть до спільності з українцями, а другі з росіянами, вважаючи їх за русинів. Та ці погляди не такі важні.

Важніша тут політика. Ми не вимагаємо від наших москвофілів, щоби зреклися спільності з росіянами, але конче вимагаємо від них, аби бажали політичної волі і для росіян, і для всіх народів Росії. Тільки з такими москвофілами ми можемо йти спільно в політиці. Так само ми не можемо йти спільно й з тими поляками, що раді би волі в Росії, а тут давлять усяку волю...” [13. – 1895. – 1 і 15 січ.].

Ю. Михальський зазначає: “Під впливом М. Драгоманова молоді українські політичні діячі І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький потрапляють під вплив ідей соціал-демократичного руху. Ці українські діячі навіть виношували ідею створення спільної з польськими галицькими соціалістами соціал-демократичної партії Галичини. Але такого союзу не відбулося через протиріччя, які виникли ще під час підготовки програми й статуту майбутньої партії” [12, с. 53]. Важливу роль у цьому відіграв лист М. Драгоманова до М. Павлика від 29 березня 1895 р. в якому той писав: “Видно, Галичині нігілізму не втекти. Та чи єсть у вас хоч такі, щоб розуміли, що тепер, коли німці і французи сільського мужика шукають і коли на той рік в Лондоні на конгресі російським і польським соціал-демократам щось про того мужика говорити... русинам треба бути дурнями, щоб підлазити під дах польських соціал-демократів і бути виданими за поляків, коли вони можуть завоювати собі зразу міжнародне почесне ім'я” [22, т. 8, с. 212].

15 червня 1896 р. Михайло Павлик разом із Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, Остапом Терлецьким, Андрієм Чайковським підписав гостре політичне звинувачення правителям Австро-Угорщини – заяву-протест “І ми в Європі”. Автори змалювали картину національного гніту закарпатських українців: “Такими-то способами обезсилено, зубожено, онимнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовляти самому в своїй обороні, заткано уста” [11, с. 3].

Значний вплив своїми публікаціями і діяльністю М. Павлик справив і на українську еміграцію за океаном. Він одним з перших почав розробляти тему української еміграції. У літературно-науковому журналі радикального студентства “Товариш” (вийшло лише одне число) за 1888 р. поміщено розвідку М. Павлика “Русини в Америці” [9, с. 868]. Водночас він активно листується з одним з перших українських емігрантів в Америці Андрієм (Агапієм) Гончаренком. У журналі “Народ” М. Павлик відстежує проблему української трудової еміграції. Він друкує свої статті “Про еміграцію наших людей”, “Про Американську Русь”, “До ситуації”, “Окуневський і еміграція”, “З життя русинів в Америці”, “Третій транспорт емігрантів до Бразилії” [13].

У ЦДІА України у м. Львові серед листів К. Геніка до М. Павлика зберігається статут “Українського братства”. Засновники його К. Генік, Ю. Сиротюк, І. Данищук писали, що цією назвою зав'язується Братсько-господарська спілка, прапором котрої є любов, а головною основою – правда. Серед почесних членів названі М. Павлик та І. Франко. Заснування братства відбулося 1 травня 1903 р. К. Генік вислав цей статут І. Франкові та М. Павликові. Також він просив М. Павлика приїхати до Канади та очолити братство [5, с. 423]. В Канаді околицю Ленюк (Альберта) заселяли виходці з Снятинського і Перемишлянського повітів. Будучи радикального духу в старому краї, вони й у еміграції зберегли свої прогресивні погляди, особливу увагу приділяючи просвіті, національному вихованню своїх дітей. Доказом цієї роботи стало те, що з околиці вийшло 18 вчителів-українців. 14 вересня 1912 р. у фермерській місцевості Ленюк було засновано Товариство ім. Михайла Павлика. Однією з найперших важливих акцій товариства стало відзначення 100 роковин від дня народження Т. Шевченка [29, с. 57–58]. Орган українських демократичних сил в Канаді “Робочий народ” 17 вересня 1913 р. писав: “Багато з нас – це колишні члени радикальної партії, багато знаємо про

його працю з книжок і часописей – розповідайте народові про славні вчинки Павликові, вчіть молодих поступати так, як поступав Павлик: душу свою покласти за други свої. Вчіться так любити нарід, як любив його Павлик, так безкорисливо служити людству як прослужив він” [7, с. 65]. У листі до редакції “Робочого народу” від 13 червня 1913 р. М. Павлик писав: “Так, революціонером я був і є лише в розумінні духовнім, а насильних способів, навіть в ідеальній формі, для введення в життя своїх гадок я ніколи не вживав і не вживаю, певний, що сила духу – чуття, се найбільша і найживотворніша сила людська, котра наконечно мусить обхопити увесь робочий люд і побідити в життю его, внутрішнім і зверхнім... Це зрештою мої погляди для власної поведінки, бо я розумів і розумію, що в боротьбі за народне життя мусять уживати і гострих способів...”

П. Шкраб’юк пише: “У РУРП М. Павлик пройшов еволюцію від соціаліста-федераліста до державника-самостійника. Ці державницькі погляди кристалізувалися у полеміці з “молодими” радикалами, які домоглися того, що РУРП першою ввела до своєї програми (1895 р.) постулат повної політичної самостійності українського народу. Перемога “молодих” була тим більш знаменитою, що на їх бік кінець кінцем перейшли і “старші” радикали, зокрема І. Франко та М. Павлик” [36, с. 35].

У свій час М. Павлик писав, що “наш національний і людський ідеал – українська всенародна республіка. Але позаяк до неї далеко, то поки що можна обійтися національною автономією і в Росії, і в Австрії” [2, арк. 289].

У 1906 р. в “Письмі українських селян-радикалів із Галичини до селян-послів російської Державної думи в Петербурзі”, автором якого був М. Павлик, зазначалося, що від того який лад настане в російській Україні залежить і доля західних українців, “вже тому, що в Росії наших рідних братів... в сім разів більше... і ми боремося з ворогами своїми: шляхтичами та чиновниками польськими, мадярськими, німецькими, румунськими і т.п. вже поверх 600 років, знемагаємо нарешті в тій боротьбі і без підмоги російської України не в силі забезпечити собі кращої долі” [7, с. 59]. Пізніше, наголошуючи на тому, що спасіння українців у незалежності, М. Павлик висловив у передмові до брошури М. Драгоманова думку, що “події останніх років років у Росії, під час “революції” і після неї” висвітили на політичній арені “загал російських українців: безсилий, безпорадний, несвідомий, майже кругом заляканий, чекаючий змилування від московсько-російських, політичних дуків – дійсний, страшний продукт їхнього пановання над Україною”. Далі М. Павлик прогнозував, “а що-ж то буде при заведенню у Росії “конституційного ладу” коли російській Україні прийдеться мати діло з десятками мільонів зофіціалізованих московсько-російських (а почасти й польських) орд, – усіх партій, від чорносотенної, аж до соціально-демократичної, – мільонів, що дишуть централізмом та ворожнечею до волі неофіціаліських націй, особливо-ж нашої, української!.. Та вони просто розтопчуть Україну так, що не можна буде й пізнати, де вона була!” [18, с. 8–9].

Іншою причиною було те, що Павлик вважав, що шлях до соціальної і національної незалежності лежить через усунення економічної несправедливості. Політичну незалежність, не підкріплену економічною, він вважав недостатньою. У статті “Руське державне право і народна справа”, написаній у співавторстві з І. Франком, М. Павлик вказував: “Приміри Сербії, Болгарії, Румунії показують нам наглядно, що самостійність політична, навіть дуже дорого куплена, зовсім іще не значить поправу долі робочого люду, ані не запевнює цілої “самостійної держави” від чужого визискування економічного і політичного” [13. – 1891. – № 1].

Як бачимо, для Павлика і Франка цінністю є не лише державний, національний, а й народний суверенітет, що базується на економічному базисі, справедливому розподілі (мова зовсім не йшла про рівність у бідності як дехто намагається показати

позицію цих двох мислителів – В.К.). Без соборності (всеукраїнства) не бачив Павлик і незалежності (“самостійництва”). Втім, не міг Михайло Павлик чітко поставити вимогу самостійності вже в першій програмі радикалів ще й тому, що уявляв державу як край, який “повинен складатися з самих тільки вільних громад, що тільки добровільно приступають одна з одною до спілки в своїх справах” [14, с. 335]. А отже, соціалізм цей був у Павлика громадівський, і рівність була не простою рівністю, а такою, що забезпечує рівні права: “Кожна людина в громаді може бути вибрана таким послом або урядником, може братися до такого ремесла, якого схоче, переіменювати його, коли сама захоче; має право говорити, писати й друкувати, що тільки їй подобається, і загалом кожна людина мусить мати рівне право: в родині, громаді і краю...” [14, с. 335].

Актуальними і для сьогодення є слова М. Павлика, написані 1909 р., де він згадує свою повість “Пропавший чоловік” та її головного героя: “Героїв, як попович Кольцо, тепер серед нашої молоді – сотні, лише з тою різницею, що вони менш совітливі та й такі, котрих мають не за пропавших, а за найнадійніших дітей Неньки України, чи “Святої Руси”. Теперішні наші патріоти (всіх відтінків) луплять наших селян “по закону”, коли не державному, то в усякім разі “національному” та в далеко більших розмірах, під найрізнішими формами і фірмами, за те хвалять їх під небеса, мають за своїх, майже за одно з собою, хоч і пруть лавою на теплі становища “просвітників-проводирів народу” [19, с. 6–7].

“Вся попередня діяльність учасників українського руху на дипломатичній, військово-політичній, культурно-освітній царині не минула марно. У складних умовах бездержавності, різноманітних зазіхань з боку шовіністичних кіл сусідніх народів невпинно кристалізувалася національна свідомість широкого загалу українського суспільства”, – пише О. Реєнт, досліджуючи проблему про місце українських земель серед європейських країн [26, с. 32].

Значення дослідження того, що писали видатні діячі національного відродження про українське питання вбачаємо в тому, що коли мова заходить про громадянську та національну самосвідомість, гідність і честь, коли говоримо про державну і політичну діяльність, то завше маємо бачити перед собою приклади подвижницької роботи конкретних історичних осіб, а також їхнього убоління за свій народ.

Отже еволюція поглядів М. Павлика багато в чому була складовою частиною, а одночасно і важливим чинником зміни теоретичних настанов українського національного руху, який пройшов шлях від розробки слов’янської ідеї до ствердження української. Михайло Павлик і Радикальна партія чітко сформулювали для себе ідею соборності України, прихильність до якої радикали, а також вихідці із радикалів, підтвердили уже після смерті М. Павлика в часи УНР і ЗУНР. Українське національне питання займало помітне місце у поглядах і громадсько-політичній та науковій діяльності М. Павлика. Його роздуми і пошуки як громадсько-політичного діяча і вченого є неоціненним внеском у скарбницю українського національного відродження і державотворення. Основні ідеї вченого, які відносяться до українського питання – це процеси еволюції українського руху, принципи соборності, місце Галичини в історії України, роль національної еліти у суспільно-політичному житті, відносини з сусідніми народами. Велику увагу М. Павлик приділяв обґрунтуванню української історичної перспективи, в тому числі і визначенню ціннісних підвалин українського руху, які необхідно покласти в подальший розвиток нації. У минулій історії національних і міжнаціональних відносин він вбачав важливий чинник об’єднання нації, еліти і широких мас, з метою гармонізації відносин, а не їх загострення. Ідея соборності українських земель, а пізніше незалежності України ставала домінуючою у діяльності М. Павлика. Її він наповнював конкретними практичними справами.

1. Hoover Institution Archives for Stanford univesity /California, USA/ Box 2, Folder 11. Pavlik M. 1894-1903. Лист М. Павлика до Ф. Воловського 29 грудня 1894 р.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Фонд 663 (Павлик Михайло, публіцист, письменник, активний діяч демократичної преси 1853 – 1915 рр.). Опис 1. Спр. 179.
3. Андрусак А. Теоретичні основи прав людини в працях Михайла Драгоманова/ А. Андрусак //Право України.-1993.-№ 1.
4. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія/ В. Андрущенко, М. Михальченко. Т.2.–К.: Генеза, 1993.-317с.
5. Арсенич П. Нижній Березів у житті І. Франка/ П. Арсенич // Франко І. "О гарний ти, краю!"- Косів: Писаний Камінь, 2006.-С. 419-424.
6. Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М.Павликом/ М. Возняк // Записки НТШ.-Т. CXLVIII.-Львів, 1928.-С. 165-240.
7. Денисюк І. Михайло Павлик/ І. Денисюк – К.: Держлітвидав, 1960. – 170 с.
8. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну/ М. Драгоманов //Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т.-Т. 1.- С. 428-482.
9. Довідник з історії України.-Т. III.- К.: Генеза, 1995.- С. 328.
10. Засенко О. Осип Маковей (життя і творчість)/О. Засенко – К.: Дніпро, 1968.–220 с.
11. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття// Житє і слово.- 1896.-Т.5.-Кн. 3.- С. 6-8.
12. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902-1914)/Ю. Михальський - Львів: Каменяр, 2002.-166 с.
13. Народ.-Львів, Коломия.-1890-1895.
14. Павлик М. Друкований лист до всіх русинів в Галичині/ М. Павлик //Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика.-Львів: Каменяр, 1983.-С.322-335.
15. Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії польсько-українських відносин /М. Павлик // Народ.-1892.-Ч.20-21.- С. 219-224.
16. Павлик М. Народний рух Австро-Угорських Русинів/М. Павлик-Львів, 1896.-63 с.
17. Павлик М. На чий млин вода? // Павлик М. Твори.-К.: Дніпро, 1985.-С.298-313.
18. Павлик М. Передмова до брошури М. Драгоманова "Пропащий час. Українці під Московським царством (1654-1876)".-Львів, 1909.-С. 1-10.
19. Павлик М. Передне слівце/М. Павлик// Павлик М. Оповідання.-Чернівці, 1909.-С.3-9.
20. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині/М. Павлик//Павлик М. Оповідання, повісті, публіцистика.-С.295-322.
21. Павлик М. Шевченко й радикали перед угодовцями/М.Павлик//Павлик М. Твори.-С.326-333.
22. Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом.-Т. 2-8.-Чернівці, 1910-1912.
23. Переписка М. Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським. Зладив і видав М. Павлик. - Львів, 1905.-280 с.
24. Пінчук С. Над священними руїнами/С. Пінчук // Дзвін.-1991.-№ 8.-С. 63.
25. Прага – Lwow. 1878, 1883.
26. Ресент О. Українські землі в дипломатії європейських країн/О. Ресент //Історія України.-2001.- №25,26.-С.1-33.
27. Свідзинський А. Це складне національне питання/А.Свідзинський-К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994.-69 с.
28. Українка Л. Листи 1889 – 1913 // Українка Л. Твори в 4 - х т. – Т. 4./Л. Українка – К.: Дніпро, 1982. – С. 230–395.
29. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. До 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади.-К.: Дніпро, 1990.-232 с.
30. Фалендиш Л. Доба "Руської трійці"/Л. Фалендиш // Жовтень.-1989.-№1.-С.127.
31. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах /І. Франко - К.: Наукова думка, 1986.
32. Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в./І. Франко// Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упорядник Д. Павличко. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 337–399.
33. Франко О. Федір Вовк - вчений і громадський діяч/О. Франко - К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2000.-379 с.
34. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр./ І. Чорновол-Львів: Академія мистецтв, 2000.-247 с.
35. Чорновол І., Чорновол П. І. Франко, М. Павлик та "Союз польської молоді "Зет" у Дублянах / І. Чорновол, П. Чорновол //Іван Франко-письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.).-Львів, 1998.-С.78-83.
36. Шкраб'юк П. До питання про погляди М. Павлика на проблему української державності / П.

Шкраб'юк // Другий міжнародний конгрес українців. Львів 22 – 28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – С. 33–35.

37.Шульгін О. Трагедія та перемога Грушевського /О. Шульгін // Голос України.-1996.-13 червня.

The Ukrainian national question in the broadest sense was considered as the problem of unity of the land and establishment of the Ukrainian independent state. The famous public and political figure, the leader of the Ukrainian Radical party Mykhailo Pavlyk reflected upon the main tendencies in the Ukrainian question development.

Key words: *Ukrainian issue, the Radical Party, the moskvofils, natiogenesis, liberalizm, marksism, the national revival, independence, unity, Galychyna.*

Разобщенность украинских земель, пребывание их в составе других государств были трагедией украинства. В широком понимании украинский национальный вопрос существовал как проблема соборности украинских земель и создания независимого Украинского государства. Основные тенденции развития украинского вопроса осмысливались и М. Павлыком - известным общественно-политическим деятелем, лидером Украинской радикальной партии.

Ключевые слова: *радикальная партия, либерализм, москвофилы, народовцы, марксизм, национальное возрождение, соборность, украинский вопрос, независимость, Галичина.*

УДК 14:327

ББК 66.5

Андрій Міщук

Мар'яна Міщук

ДЕЖАВНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОГЛЯДАХ КАРДИНАЛА ЛЮБОМИРА ГУЗАРА

Стаття присвячена дослідженню державного виміру національної ідентичності в поглядах Кардинала Любомира Гузара. Розкрито сутність національної ідентичності, ті головні риси й прикмети, що становлять основу національної самобутності і своєрідності. Проаналізовано поради та настанови Блаженнішого Любомира щодо майбутнього України.

Ключові слова: *ідентичність, національна самоідентифікація, політичне життя, компоненти національної ідентичності, релігія, Церква, суверенітет, незалежність.*

В умовах сучасних суспільно-політичних перетворень реальною силою, яка опирається на беззаперечну довіру населення України є церква, а тому, у цьому контексті актуальною постає проблема трактування державного виміру національної ідентичності в поглядах кардинала Гузара.

Українські дослідники О. Антонюк, М. Вівчарик, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, В. Панібудьласка, А. Пономарьов, Б. Попов, В. Ребало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Шемшученко, Г.Палій та інші заклали теоретико-методологічний фундамент досліджень етнополітичних явищ та процесів націостановлення й державотворення в Україні. сформулювати такі найголовніші риси національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;